

*ШЕВЧЕНКО Б. О., кандидат економічних наук, доцент
ОНІПКО М. В., магістрантка
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка*

НЕФОРМАЛЬНА ЗАЙНЯТИСТЬ ЯК ЗАСІБ АДАПТАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ДО НОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВ

Адаптація населення до сучасних економічних процесів – це проблема, яка потребує серйозного теоретичного підходу і комплексного дослідження багатьма науками. На наш погляд, особливого значення при з'ясуванні характеристик зазначеного адаптаційного процесу, набувають зміни у сфері зайнятості і, зокрема, зайнятості населення України у неформальному секторі економіки.

У Копенгагенській декларації про соціальний розвиток зафіксовано обов'язок усіх глав держав та урядів країн-членів ООН узяти до уваги важливе значення неформального сектора в стратегіях з подолання зубожіння і соціальної інтеграції [1]. Цим документом підкреслюється те, що неформальний сектор ринку праці це повноправний сегмент соціально-економічних відносин у суспільстві, важливий чинник забезпечення зайнятості і добробуту населення.

Сучасна нерегламентована зайнятість близька до зайнятості у неформальному секторі економіки. Вперше термін «неформальна економіка» з'явився у 1972 р. у матеріалах, підготовлених групою спеціалістів МОП за результатами досліджень у Кенії. Було зазначено, що головна проблема зайнятості в цій країні полягає не в безробітті, а в наявності великої кількості працюючої бідноти, праця якої не визначається і не регулюється на державному рівні, хоча ця категорія населення продукує істотні обсяги товарів і послуг. Цей феномен дістав назву «неформального сектора». Вчені дійшли висновку, що за наявності мінімальної підтримки і правового захисту певні види діяльності в неформальному секторі можуть забезпечити зайнятість і дохід більшій кількості людей; неформальний сектор має не тільки державні, але й регіональні особливості в межах країни.

Говорячи про неформальний сектор економіки, маються на увазі неформальні, офіційно незареєстровані види робіт, які не належать до розряду нелегальної кримінальної діяльності. Виробництво товарів і надання послуг у цьому секторі економіки полегшує адаптацію населення до усталених економічних умов, котре не розраховує при цьому на сторонню допомогу, в тому числі й державну. Ця форма зайнятості, як правило, має місце у великих містах. Багато дослідників оцінює її як негативне, але терпиме

соціально-економічне явище, бо воно дає змогу значній частині населення (за різними оцінками численність неформально зайнятих у світі становить від 500 до 800 млн. осіб, а в деяких країнах досягає 60 % від зайнятого населення) самостійно заробляти на життя [2].

У всіх країнах нелегальна трудова діяльність існує незалежно від пріоритету певної форми власності, поширюючись на сфери готівкового обороту, коли послуги (у тому числі і торгіві) надаються безпосередньо населенням. Розширення готівкового обороту є не тільки своєрідним споживчим середовищем, але й потужним каталізатором розвитку неформального сектора економіки. У контексті реалізації трудової активності населення неформальний сектор включає:

- неформальні підприємства, які не залучають найману працю постійно;
- підприємства неформальних роботодавців, які постійно використовують найману працю;
- зайнятих на власному підприємстві («самозайнятих»).

Зайнятими у неформальному секторі вважаються особи, котрі протягом останнього року були зайняті хоча б в одній одиниці неформального сектора, незалежно від форми зайнятості (первинної чи вторинної, основної чи додаткової). Незважаючи на кризовий стан економіки, Україна має ресурсну базу, яка сприяє розвитку офіційно незареєстрованого (неформального) сектора економіки. За деякими оцінками в країні не менше 30–40 % ВВП виробляється у неформальній сфері [3].

Якщо спробувати на макрорівні виявити рушійні сили розвитку неформального сектора економіки, і, відповідно, зайнятості в ньому, то можна виділити два зустрічних процеси. Перший: неформальний сектор стимулюється пропозицією робочої сили і є здатним поглинути ту її частину, яка звільнилася із зареєстрованого сектора або нездатна працювати в ньому. Другий: розвиток досліджуваного сегмента економіки формується під тиском попиту на свої послуги і, відповідно, на робочу силу, які зумовлені змінами, що відбуваються у зареєстрованому секторі (зокрема недосконалістю новостворюваних економічних інститутів).

Слід зазначити й такі причини залучення людей до нерегламентованої діяльності, як нерегулярна виплата заробітної плати, важкий фінансовий стан підприємств, котрі змушені давати працівникам неоплачувані відпустки, низький рівень стипендій і соціальних допомог, а також збільшення різниці між середньою заробітною платою і реальною вартістю споживчого кошика.

Правовою основою функціонування неформального сектора ринку праці є неефективність і неадекватність адміністративно-правової системи, що штовхає підприємців до

реалізації своєї діяльності поза рамками закону внаслідок високих витрат, пов'язаних із дотриманням нормативних вимог.

Виділяють такі характерні ознаки неформального сектора: низькі технологічні потреби, висока трудомісткість, обмежені масштаби діяльності, вільна реалізація трудової активності, відносно низькі й водночас негарантовані заробітки [4].

З приводу останньої характеристики можуть виникнути сумніви, оскільки у деяких сегментах неформального сектора заробітна плата вища, ніж у зайнятих регламентованою діяльністю. Конкретні форми неформальної діяльності широко варіюють від ефективно функціонуючого підприємства, що використовує найману працю, до дрібної торгівлі на вулиці і послуг, що надають окремі люди, які отримують мізерні засоби до існування. Відповідно й доходи у неформальному секторі мають високий рівень варіації. Оцінюючи методи управління, характерною рисою неформального сектора можна вважати відсутність стандартного бухгалтерського обліку.

За даними Державної служби статистики, кількість економічно активного населення віком від 15 до 70 років у середньому у 2016 р. становила 18,0 млн. осіб (у 2015 р. – 18,1 млн. осіб). Рівень економічної активності серед осіб віком 15–70 років, склав 62,2 % (у 2015 р. – 62,4 %) Найвищий рівень економічної активності був у Миколаївській, Рівненській, Харківській, Дніпропетровській обл. та м. Києві, а найнижчий – у Хмельницькій, Тернопільській, Донецькій та Волинській обл. Чисельність зайнятого населення у віці 15–70 років, становила 16,3 млн. осіб (у 2015 р. – 16,4 млн. осіб). У структурі зайнятого населення 84,4 % складають наймані працівники, 1,2 % – роботодавці, 14,2 % – самозайняті особи, решта – безкоштовно працюючі члени сім'ї. Серед зайнятого населення 24,3 % (або 4,0 млн.) були зайняті у неформальному секторі економіки (у 2015 р. частка таких осіб становила 26,2 %) [4].

Серед видів економічної діяльності найбільш поширеною неформальна зайнятість була у сільському, лісовому та рибному господарствах (40,8 %), у оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів (20,9 %), а також у будівництві (15,5 %). У 2016 р. не відбулося значних змін у професійному складі зайнятого населення [1]. Як і у попередні роки, кожен п'ятий займає робочі місця, що належать до класу найпростіших професій, 18 % зайнятих становили – професіонали, 17 % працівники сфери торгівлі та послуг, 12 % – кваліфіковані робітники з інструментом, стільки ж – фахівці, 11 % – робітники з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування та машин [4].

Слід підкреслити, що неформальна зайнятість розглядається і як самозайнятість, але «випадає» зі сфери цивілізованих

соціально-трудова відносин. Нерегламентований сектор це величезне сховище робочої сили, з якого формальний сектор може черпати трудові ресурси у період розширення діяльності або ж повертати туди робочу силу у випадку зниження його ділової активності. Нерегламентований сектор створює реальні умови для розвитку підприємницької ініціативи й отримання більш високих прибутків, а для окремих категорій населення він є єдиною можливістю забезпечити своє майбутнє.

Таким чином, поступова легалізація неформального сектора головний шлях його «інтеграції» в суспільне виробництво. Найважливішою умовою цього процесу має стати усунення перешкод на шляху легалізації, формування у населення мотивації до переходу у регламентований сектор, забезпечення вагомих переваг для виходу підприємництва з «тіні». Світовий досвід свідчить, що шлях цивілізованої селективної підтримки стосовно самозайнятості і дрібного бізнесу більш перспективний, ніж політика заборон. Демократична держава неформальний сектор економіки має не викорінювати, а, зважаючи на його значення для забезпечення добробуту населення і соціально-економічного розвитку суспільства, створювати умови для реєстрації тих, хто зайнятий у цьому секторі – як роботодавців, так і найманих робітників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Копенгагенська декларація про соціальний розвиток [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_505.
2. Аналіз нелегального ринку праці в Україні та перспективи його подолання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/16652/1/%D0%94%D0%B8%D1%88%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D1%82%20%D0%9E.%D0%9C.pdf>.
3. Незадекларована праця в Україні: форми прояву, масштаби та заходи в рамках інспекції праці – 2017 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dsp.gov.ua/wp-content/uploads/2017/08/2_Незадекларована-праця.-Україна.-Форми-прояву-i-масштаби.pdf.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.